

Kitaplarla İlişkinin Adabı Üzerine

el-'Almavî

Takdim ve çeviri: M. Cüneyt Kaya

İslâm ilim ve kültür tarihinde ilim âdâbı üzerine yazılan kitaplar müstakil bir literatür oluşturacak kadar zengindir. Bu tür eserlerin muhtevalarında iki ana başlığın önplana çıktığı söylenebilir: Hoca ve talebenin sahip olmaları gereken ahlâkî özellikler ile hoca-talebe arasındaki ilişkiler ve bugün "araştırma usulü" başlığı altında ele alınan teknik konular.

Aşağıda tercümesi sunulan metin, sözkonusu literatürün bir parçasını oluşturan Abdu'l-Bâsit b. Mûsâ b. Muhammed el-'Almavî'nin (ö. 981/1573) el-Mu'îd fi edebi'l-müfid ve'l-müstefid veya et-Telid fi ihtisârî'd-dürri'n-nadîd olarak bilinen eserinin, kitaplarla ilişkide riayet edilmesi gereken kurallara dair altıncı kısmıdır. Almavî'nin eseri aslında çağdaşı Bedreddîn el-Gazzî ed-Dimeşki'nin (ö. 984/1577) ed-Dürri'n-nadîd fi edebi'l-müfid ve'l-müstefid'inin özeti mahiyetinde olup mukaddime ve hâtime dışında toplam altı bölümden oluşmaktadır. Samimiyet, doğruluk ve ilim tahsiline niyetlenmeye dair mukaddimenin ardından ilk bölümde ilimle iştigalin, öğrenim ve öğretimin fazileti, ikinci bölümde dinî ilimlerin kısımları ve hiyerarşisi, üçüncü bölümde hoca ve talebenin riayet etmesi gereken kurallar, dördüncü bölümde fetva, fetva veren (müftî) ve fetva isteyen (müstefî) riayet etmesi gereken kurallar, beşinci bölümde tartışma usulü, altıncı ve son bölümde ise kitaplarla ilişkide riayet edilmesi gereken hususlar incelenmektedir. Franz Rosenthal'in tespitine göre, sözkonusu altıncı bölüm, İbn Cemâ'a'nın 1273'te telif ettiği Tezkiratü's-sâmi' ve'l-mütakellim fi âdâbî'l-âlim ve'l-müte'allim isimli eseriyle muhteva olarak da büyük benzerlikler içermektedir.

Tercümede Almavî'nin eserinin Ali Zey'ûr tarafından yapılan neşri esas alınmış (Ulûmu't-terbiye ve'n-nefs ve'l-ifâde fi tedbîri'l-müte'allim ve siyâseti't-te'allüm içinde, Beyrut 1413/1993, s. 79-249, altıncı bölüm: s. 227-237), Franz Rosenthal'in The Technique and Approach of Muslim Scholarship (Roma 1947) isimli eserindeki çok sayıda açıklayıcı not içeren, ancak kimi örneklerin ihtisar edildiği İngilizce tercümesine de (s. 8-18) pek çok noktada başvurulmuştur (Rosenthal'in bu eserinin Arapçası için bkz. Menâhîcu ulemâi'l-müslimîn fi'l-bahsi'l-ilmî, trc. Enîs Feriha, Beyrut 1961).

el-Mu'îd fi edebi'l-müfid ve'l-müstefid'in **Altıncı Kısmı:**

Kitaplarla İlişkinin Âdâbı Üzerine (Fi'l-âdâb ma'a'l-kütüb)

Bu bölüm ilmin aracı olan kitaplarla ilişkinin adabına; kitapların tashihi, yazımı, raflara dizilmesi ve taşınmasına; satılmaları, ödünç alınmaları ve çoğaltılmalarına dair çeşitli meseleler içermektedir.

Birinci Mesele

İlim talibinin faydalı ilimler konusunda ihtiyaç duyduğu kitapları mümkün olduğunda satın alma, kiralama veya ödünç alma yollarından biriyle elde etmeye özen göstermesi gerekmektedir. Çünkü kitaplar ilmi elde etmenin yoludur.

Ne var ki, kitapların elde edilmesi, toplanması ve [neticede] çok sayıda kitaba sahip olunması, ilim talibinin ilim ve idraktan alacağı tek nasip olmamalıdır. Bu hususu aşağıdaki beytin sahibi ne güzel ifade etmiştir:

Şayet iyi bir hafıza ve anlama gücüne sahip değilsen
Kitap toplayıp durmanın hiç faydası yoktur.

İlim talibi şayet ihtiyacı olan kitabı satın alma imkânına sahipse kitabı istinsahla vakit kaybetmemelidir. Çünkü ilim tahsiliyle meşgul olmak kitap istinsahından daha önemlidir. Şayet kitabı satın alma

veya kiralama imkânı varsa bunların yerine onu ödünç almaya çalışmamalıdır.

İkinci Mesele

Kitaba zarar vermeyen aynı özellikteki bir başka kimseye kitap ödünç verilmesi tavsiye edilen bir husustur. Bazı kimseler kitap ödünç almayı hoş karşılamamışlardır, ancak kitap ödünç vermenin tavsiye edilen bir şey olduğu yönündeki birinci görüş daha doğrudur ve tercih edilen de budur. Zira mutlak anlamda ödünç vermenin fazilet ve sevabı yanında bu meseleyle ilgili olarak kitap ödünç vermek suretiyle ilme de yardım edilmiş olur. Vekî'in şöyle dediği bize rivayet edilmiştir: "Hadis rivayetiyle uğraşan kimsenin karşılaştacağı ilk bereket, kitapları başkalarına ödünç verme imkânına sahip olmasıdır." Süfyân es-Sevri'den de şöyle rivayet edilmiştir: "İlim konusunda cimri davrananın başına şu üç şeyden birisi gelir: Ya bildiğini unuttur, ya ilminden faydalanılmadan ölür, ya da kitapları elinden gider." Bir adam Ebu'l-'Atâhiyye'ye şöyle demiş: Bana kitabımı ödünç verir misin? Ebu'l-'Atâhiyye "Ben kitap ödünç vermeyi pek hoş bulmuyorum" şeklinde cevap verince, adam şu karşılıktaki bulunmuş: "Ahlakî üstünlüklere hoşlanılmayan şeyler aracılığıyla ulaşılır, bilmiyor musun?" Bunun üzerine Ebu'l-'Atâhiyye de adama kitabı ödünç vermiştir.

Şâfi'î, Muhammed b. el-Hasan'a -Allah her ikisinden de razı olsun- şunu yazmıştır:

Gözün bir benzerini daha görmediği kimseye söyleyin, Onu görenin, ondan öncekileri de görmüş gibi olduğu kimseye.

İlim, ilim ehlini, hak eden insanlardan ilmi esirgemesini men eder.

Belki de o kişi, kendi bilgisini onu hak edenlere verecek, kim bilir?!

İlim tâlibi kitap ödünç aldığı anda kitabı geri verme konusunda gereksiz yere gecikme göstermemelidir. Kitabın sahibi kitabı geri istediğinde geri vermemek haramdır ve bu durumda kitabı geri vermeyen gâsîp durumuna düşer. Seleften, ödünç alınan kitabın geri verilmesinde yavaşlık göstermeyi kötüle-

yen nazım ve nesir türünde pek çok şey rivayet edilmiştir. Bu rivayetler el-Hatîb'in el-Câmi'li-ahlâki'r-râvî ve's-sâmi'inde yer almaktadır. Bu rivayetlerden birisi de Zührî'ye aittir: "Kitaplar konusunda aldatmadan sakın. Bu konudaki aldatma, kitabı sahibinden alıkoymaktır." el-Hatîb şöyle demiştir: "Kitabın alıkonulması sebebiyle bir başkasının onu ödünç almasına engel olunmaktadır."

Üçüncü Mesele

Başkasının kitabı üzerinde izni olmaksızın düzeltme yapmak caiz değildir. Bana göre bu kural Kur'an dışındaki kitaplar için geçerlidir. Eğer Kur'an nüshasında yanlış veya hata mevcutsa mümkün olduğunca dikkatli davranılarak düzeltilmelidir. Şayet hatayı bulanın yazısı güzel değilse, yazısı güzel olan birisinden o hatayı düzeltmesini istemelidir.

İlim talibi, kitabın sahibinin izni olmaksızın kitabın kenarlarına veya başlangıç ve sondaki boş sayfalarına bir şey yazmamalıdır. Başkasının kitabını diğer bir kimseye ödünç vermemelidir. Dinin cevaz verdiği zaruret hali dışında, üçüncü bir şahsa kitabı emanet de etmemelidir. Sahibinin izni olmaksızın kitabı çoğaltmamalıdır. Şayet kitap isim belirtilmeksizin insanların faydalanması amacıyla vakfedilmişse o kitabın çoğaltılmasında dikkatli davranmak şartıyla bir sakınca yoktur. Birisi bu konuda şu beyti inşad etmiştir:

Ey benden kitap ödünç alan!

[Unutma ki] ödünç aldığın kitaba seni hoşnut edecek şekilde davranırsan, bu beni de hoşnut eder.

Kitap, istinsah veya mütalâa edileceği zaman yere değil, yüksekçe bir mekâna konulmalıdır. Kitaplar bir yere sıralandığında da ıslanıp zarar görmemele-ri için yerden yüksek bir şeyin üzerine sıralanmalıdır. Kitapların düzenlenmesinde de hangi ilme ait oldukları hususuna özen gösterilmelidir. Konusu en önemli ve değerli olan kitap diğerlerinin üstüne konulmalıdır. Aynı konudaki kitapların sıralanmasında ise yazarın önem ve değeri dikkate alınmalıdır.

dır. Kur’ân-ı Kerîm bütün kitapların üstünde bulunmalıdır. En uygun olanı, bir mahfaza içinde odanın en görünen yerindeki temiz bir duvara çivi veya benzeri bir şeyle asılmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’i sırasıyla Buhârî ve Müslim gibi sadece hadis ihtiva eden kitaplar, Kur’ân tefsiri, hadis tefsiri, fıkıh, akaid/kelâm, fıkıh usulü, nahiv ve sarf, Arap şiiri, aruz ve benzeri konulardaki kitaplar takip etmelidir.

Kitapların sık sık düşmesini önlemek için büyük hacimli kitaplar küçük hacimlilerin üstüne konulmamalıdır. Kitabın ismi alt dış sırtına yazılmalı ve kitabın içindekiler listesi mıklebin karşısındaki iç kapağa kaydedilmelidir. Aksi halde içindekiler listesi baş aşağı yazılmış olur.

Kitapların güzelce dizilmesine özen gösterilmelidir. Üstteki kitapların ciltlerinin sırtı, alttaki kitaplarının cildinin mıklep tarafının üstüne gelmelidir. Böylece kitaplar bir tarafa eğilmeden düzgün bir şekilde durabilirler. Aksi halde her kitabın, cilt tarafının sıkıca tutturulması sebebiyle, mıklep tarafı cilt tarafından daha yüksek olduğundan zorunlu olarak kitaplar bir tarafa eğilecektir.

Kitaplar asla aralarında kağıt yaprakları veya benzeri nesnelere saklandığı bir çekmece olarak kullanılmamalıdır. Buna ilaveten, kitabın üzerine oturulmamalı, yelpaze, yatak, dayanak veya sinek öldürmek için bir araç olarak kullanılmamalıdır. Sayfaların kenarları ve uçları bazı cahillerin yaptığı gibi katlanmamalıdır. Parmakla kitabın sayfası çevrildiğinde sayfa yırtılacak veya nihayetinde yırtılmasına sebep olacak şekilde çevrilmemelidir. Ödünç alınan kitabın alımı ve geri verilmesinde kitabın içinde kalmış olabilecek notlar veya diğer gerekli kağıtlar dikkatle tetkik edilip ayrıştırılmalıdır.

İlim tâlibi bir kitap satın alacağı zaman, kitabın başına, sonuna, ortasına, bölümlerinin sırasına ve formlarına bakmalı ve kitabın sıhhati konusunda bir görüşe varmalıdır. Şâfi’î’nin işaret ettiği üzere kitabın sıhhati konusunda zann-ı gâlibe yol açan hususlardan birisi de kitapta rastlanan düzeltme ve ilavelerdir. Bu tür ilave ve düzeltmeler kitabın sıh-

hatine delildir. Birisi de şöyle demiştir: “Bir kitap kararmadıkça aydınlanmaz”, yani yapılan düzeltmelerden dolayı bütün sayfaları kararmadıkça kitap sıhhatli hale gelmez.

Dördüncü Mesele

Dinî ilimlere dair bir kitaptan herhangi bir şey istinsah edileceği zaman beden, elbise, mürekkep ve kâğıdın temiz olması ve kibleye dönülmesi gerekmektedir. Her kitap besmele ile başlar. Şayet kitabın yazarı besmeleyi yazmamışsa, istinsah eden onu yazmalıdır. Basmelenin ardından “Üstad dedi ki” veya “Yazar dedi ki” şeklinde yazıp yazarın kaleme aldıklarını istinsah etmeye başlamalıdır.

Kitabın tamamını ve bir cildini bitirdiğinde, Allah’a hamd ve Resûlullâh’a -salât ve selâm üzerine olsunsalât ile bitirmelidir. Şayet kitabın istinsahı bitmemiş ancak kitabın herhangi bir cildinin istinsahı sona ermişse en sonda şöyle yazmalıdır: “Birinci veya ikinci cilt bitti, bunu şu cilt takip edecek.” Eğer kitabın istinsahı sona ermişse “Falanca kitap sona erdi” demelidir ki bunun çok büyük faydası vardır.

Yüce Allah’ın ismini her yazdığına teâlâ, sübhânehû, azze ve celle, tebâreke veya tekaddes gibi tazim bildiren ifadeleri eklemeli ve bunları kendisi de bizzat söylemelidir. Nebî’nin -salât ve selâm üzerine olsun- ismini her yazdığına da hemen peşinde salât ve selâmı yazmalıdır. Gerek önceki gerekse sonraki âlimler genellikle Hz. Peygamber’in isminin ardından sallallâhu aleyhi ve sellem yazmışlardır. Belki de bu, Aziz Kur’ân’da Cenâb-ı Hakk’ın “Ona salât ve selâm ediniz” [el-Ahzâb, 33/56] şeklindeki emrine uyma arzusundan kaynaklanmaktadır. Müsten-sih, bazı nasipsizlerin sal’am, sal’, salm, sam veya salsm şeklinde yaptıkları gibi Hz. Peygamber’e salâtı kısaltmamalı, tekrar tekrar yazmaktan usanmamalıdır. Irâkî’nin belirttiği üzere bu tür kısaltmalar mekruhtur. İlk defa sl’m yazanın elinin kesildiği söylenmiştir. Şunu bilmelisin ki, Hz. Peygamber’e salâtı tam olarak yazmanın büyük sevabı vardır ve bu dünyada elde edilecek faydadan kat kat fazladır.

Sahabeden birisinin adı geçtiğinde radiyallâhu anh veya rıdvânullâhi aleyh yazmalı, din önderlerinden birisinin özellikle de önde gelen ve tanınmışlarından birisinin ismi geçtiğinde ise rahimehullâh, rahmetullâhi aleyh veya teğammedehullâhu birahmetihî yazmalıdır. Hem dinen hem de âdeten sadece peygamberler ve meleklerle tahsis edildiğinden ilim talibi salât ve selâm ifadesini peygamberler ve melekler dışında herhangi bir kimse için kullanmamalıdır. Bu ifadelerden herhangi birisinden bir kelime unutulduğunda buna çok fazla dikkat göstermesi [yazarak tamamlamaya çalışması] zorunlu değildir, bunun yerine sözle tamamlaması kâfidir. Ahmed b. Hanbel rivayet sırasında salât ve selâm, radiyallâhu anh ve rahimehullâh gibi ifadeleri kaydetmemiş ancak kendisi rivayet sırasında bizzat söylemiştir. Selâmı söylemeyip sadece salâtı söylemek veya bunun tam tersini yapmak Nevevî'nin belirttiği üzere mekruhtur.

Beşinci Mesele

İlim talebiyle meşgul olan kimse güzel yazmak için çok uğraşıp vakit harcamamalı, bunun yerine yazdığının doğru-düzgün olmasına özen göstermelidir. Ta'lik denen harflerin birbirlerinden ayırt edilemeyecek şekilde bitişik olarak yazılmasından ve meşk olarak isimlendirilen karalama türündeki hızlı yazmaktan da mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. Hz. Ömer -Allah ondan razı olsun- şöyle demiştir: "En kötü yazı karalama türündeki (meşk) yazı, en kötü okuyuş tükürükler saçarak okumak ve en düzgün yazı en okunaklı olanıdır."

Çok ince yazmaktan kaçınılmalıdır, zira özellikle yaşlılık ve görme duyusunun zayıflaması sebebiyle ihtiyaç halinde bu tür ince yazıdan istifade etmek mümkün olmayabilir. Ancak ince yazı, kâğıda verecek parası olmayan veya yolculuk sırasında kitabın yanında yük olmamasını isteyen kimse tarafından kullanılabilir. Bu şartlar altında ince yazı kullanmakta bir sakınca yoktur.

Daha önce ifade edildiği üzere safradan yapılan mürekkeple (hibr) yazı yazmak is'ten mamul mürekkeple (midâd) yazmaktan daha iyidir. Kalem, yazma süratini engelleyecek kadar sert ve çok çabuk tükenip bitmesine yol açacak derecede yumuşak olmamalıdır. Birisi şöyle demiştir: "Eğer yazını daha iyi hale getirmek istiyorsan, kalemini keskinleştirmek için kestiğin kısmı uzun tutup kalınlaştır, kalemin ucunu da sağ tarafa eğik hale getir." Kalemin ucunu sivriltmek ve [hatalı yazılan kısmı] silmek için kullanılan bıçak çok keskin olmalı ve başka amaçlar için kullanılmamalıdır. Kalemin ucunun üzerinde sivriltildiği küçük levha son derece sert bir malzemeden yapılmış olmalıdır. Son derece kuru Fârisî kamışı ile sert ve cilâlanmış abanoz tavsiye etmektedirler.

Önceki nesillerden yazı yazma âdâbıyla ilgili rivayet edilen hususlara da riayet edilmelidir. Muâviye b. Ebi Süfyân'dan -Allah her ikisinden de razı olsun- şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullâh -salât ve selam üzerine olsun- şöyle buyurdu: Ey Muâviye! Divitindeki [mürekkebi karıştırmak için] pamuk kullan, kaleminin ucunu eğik şekilde sivrilt, [besmeleyi yazarken] be harfini dosdoğru yaz, sin harfinin dişlerini birbirinden ayırt et, mim harfinin yuvarlağının içini doldurma, lafzattullâhı çok güzel bir şekilde, er-rahmânı uzatarak ve er-rahîmi hoş bir tarzda yaz. Kalemini sol kulağının arkasına koy ki bu sana yaptığın işi hatırlatır."

Zeyd b. Sâbit'ten -Allah ondan razı olsun- de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullâh -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurdu: Bismillâhirrahmânirrahîm yazacağın zaman sin harfini belirgin bir şekilde yaz." Bu konuda pek çok hadis ve selevin şöhret bulmuş çok sayıda sözü bulunmaktadır. Câbir'den -Allah ondan razı olsun- şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Biriniz bir şey yazdığında onu kumla kurutsun; bu, hedeflenen amaca ulaşma konusunda oldukça başarılı bir yoldur." Ebû Hüreyre'den -Allah ondan razı olsun- şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Rasûlü -salât ve selâm üzerine olsun-

şöyle buyurdu: Melekler, bana yazılı olarak salât getiren kimsenin, ismim o kitapta yazılı olarak kaldığı müddetçe Allah’tan bağışlanmasını isterler.”

Altıncı Mesele

[Selef], yüce Allah’ın isminin muzâfun ileyh olduğu Abdullah, Abdurrahman veya Rasûlullâh gibi kelimelerde muzâf ile muzâfun ileyhin arasını ayırmayı hoş görmemişlerdir. Dolayısıyla çirkin bir görüntü arz ettiğinden, satırın sonuna abd veya rasûl yazıp diğer satırın başına Allah, er-Rahmân veya Rasûl yazılmamalıdır. Bu tür bir yazım tenzihen mekruh görülmüştür. el-Hatîb ve diğerlerinin açık ifadelerine göre ise tahrîmen mekruhtur ve kaçınılması gerekmektedir. İktirâh’ta ise bunun edeble ilgili bir husus olduğu belirtilmiştir. İrâkî’nin dediği gibi bu kurala Rasûlullâh’ın -salât ve selâm üzerine olsun- ve sahabelerin -Allah hepsinden razı olsun- isimleri de dâhildir. Mesela “sâbbu’n-nebiyyi kâfirun [= Nebiye söven kafirdir]” ve “kâtilu İbn Safiyye ya’nî ez-Zübeyr ibn Avvâm fi’n-nâr [İbn Safiyye’nin yani Zübeyr ibn Avvâm’ın katili cehennemliktir]” ifadelerinde sâbb [= söven] veya kâtil kelimeleri satırın sonuna ve geri kalan kelimeler diğer satırın başına yazılmamalıdır. Çok çirkin bir görüntü arz ettiği gibi hem yazımı hem de özellikle önceki satırın sonunu değil de sadece sonraki satırın başını telaffuz etme durumunda haram bir fiile yol açmış da olmaktadır.

Aralarında muzâf-muzâfun ileyh ilişkisi bulunmayan bazı ifadelerin de ayrı olarak yazılmaları pek hoş değildir. Mesela Hz. Ömer’in -Allah ondan razı olsun- şarap içen bir kimsenin sarhoş olduğu halde Rasûlullâh’ın -salât ve selâm üzerine olsun- huzuruna getirilmesiyle ilgili “fe-kâle Ömer ahzâhu’llâhu eksera mâ yu’tâ bihî [= Ömer dedi ki: Allah bu kimseye verdiği fazlasını almıştır]” şeklindeki sözünün başındaki fe-kâle [= Dedi ki] satırın sonuna ve ifadenin geri kalanını diğer satırın başına yazmak uygun değildir. Eğer Allah, Rasûlullâh ve sahabenin isimlerinden sonra gelen kelimelerde bahsi geçen sakıncalı durumlardan birisi sözkonusu de-

ğilse o takdirde kelimeleri birbirinden ayırmakta bir mahzur yoktur. Ancak yine de birlikte yazılmaları da daha iyidir. Kimileri tek bir isim oldukları gerekçesiyle ehade aşara gibi kelimeler yanında, izafet ve mezc yoluyla oluşmuş bileşik kelimelerin ayrı olarak yazılmalarını da mekruh görmüşlerdir.

Yedinci Mesele

İlim talibinin [istinsah ettiği] kitabını doğru ve güvenilir bir asılla mukabele etmesi gerekir. Mukabele, faydalanılmak istenen kitap açısından oldukça önemlidir. Urve b. ez-Zübeyr oğlu Hişâm’a -Allah onlardan razı olsun- “Yazdın mı?” diye sormuş. Hişâm “Evet” deyince bu defa “Yazdığını karşılaştırdın mı, yani bir başka doğru nüshayla mukabele ettin mi?” demiş, Hişâm “Hayır” cevabını verince, “Öyleyse yazmadın” demiştir. İmam Şâfi’î ve Yahyâ b. Ebî Kesîr de şöyle demişlerdir: “[Bir nüshadan] istinsah edip de yazdığını karşılaştırmayan, yani mukabele etmeyen kimse, tuvalete girdikten sonra taharet almayan kimseye benzer.”

İstinsah edilen nüsha, bir başka doğru nüshayla veya hocanın nezaretinde mukabele edilip düzeltildikten sonra harflerin noktaları ve harekeler konulmalı, karıştırmaya müsait yerler harekelenmeli, yanlış yazımın muhtemel olduğu yerlere azamî dikkat gösterilmelidir. Noktasız ve harekesiz anlaşılabilir yerleri, pek bir faydası olmadığı için noktalamak ve harekelemekle uğraşmaya gerek yoktur. Âlimler yanlış okuma ihtimali bulunan kelimeler dışında noktalama ve harekelemeyi hoş karşılamamışlardır. Bir edîb şöyle demiştir: “Kelimelerin noktalanması yanlış anlamının (isti’câm), harekelenmeleri ise metinde karşılaşılabilecek zorlukların (işkâl) önüne geçer.” Bir başkası da “Nice eserin ortaya koymak istediği neticeler, bölümleri noktalanmadığı için anlaşılmamıştır” demiştir.

Diğer yandan noktalama ve harekelemenin, bu ilme yeni başlayan kimseyi düşünerek bütün kitaba teşmil edilmesi gerektiği de söylenmiştir. Kâdî İyâz da bu görüşü tasvib etmiştir. Çünkü ilme yeni başlayan kimse zor ve basit pasajlar ile doğru ve yanlış hare-

kelenmiş olan kelimeleri birbirinden ayırt edemez. Zira bir pasaj bir kısım insana göre gayet belirginken, diğerleri için zor olabilir. Ayrıca kimi zaman zor olan kısımlar, her şey son derece doğru gözüktüğü için açık-seçik zannedilebilir ve zorlukları ancak daha sonra fark edilebilir. Bazen bir hadisin hareketlenmesindeki ihtilaf sebebiyle hadisten çıkartılan hükümde de farklılıklar sözkonusu olmaktadır. Mesela “Ceninin zekâtu annesinin zekâtıdır (zekâtu'l-cenin zekâtu ümmihî)” hadisini Şâfi'îler, Mâlikîler ve diğerleri gibi cumhur-ı ümmet, mübteda-haber şeklinde kabul edip “zekât ümmihî” ibaresindeki zekâtu ref' halinde okuyarak cenin adına zekat gerekmediğine hükmetmişlerdir. Hanefîler ve başkaları da aynı kelimeyi teşbîhi esas alıp nasb halinde okumuş, annesinin zekatı gibi onun için de zekat verilir şeklinde anlayarak cenin adına zekat gerektiğine hükmetmişlerdir. Bir diğer örnek de “Evlat ebeveyninin hakkını ancak onlardan birisini köle olarak bulup satın alarak özgürlüğüne kavuşturması durumunda ödeyebilir (lâ yeczî veledun vâliden illâ en yecidehû memlûken fe-yeşteriyehû fe-yu'tikuhû)” hadisidir. Dört mezhebin kurucu imamlarının da içinde olduğu cumhûr-ı ümmet fe-yu'tikuhû kelimesini ref' halinde okumak suretiyle ebeveyninden birisinin çocuğunun mülküne girmesiyle birlikte özgürlüğüne kavuştuğu görüşüne kâil olmuşlardır ki meşhur olan da bu görüştür. Buna göre fe-yu'tikuhû kelimesindeki zamir fiile delalet eden mahzûf bir masdara dönmemektedir. Buna göre çocuğun ebeveyninden birisini köleyken satın alması onu özgür kılmaktadır. Burada bizzat satın alma sayesinde herhangi bir söze gerek kalmaksızın özgürlük gerçekleşmektedir. Bu görüşü fe-yu'tiku aleyhi ve fe-hüve hurrun şeklindeki iki farklı rivayet de desteklemektedir. Ancak Dâvûd-ı Zâhirî sözkonusu kelimeyi, fe-yeşteriyehûya atfen nasb halinde okumuştur ki bu durumda özgürlüğe kavuşturan bizzat çocuk olmaktadır. Dâvûd-ı Zâhirî'ye göre çocuğun bizzat özgür bıraktığını söylemesi gerekmektedir, tek başına mülkiyet özgür bırakmaya yetmemektedir.

Her halükârda kıyasın sözkonusu olmadığı ve öncesinde ya da sonrasında hakkında bir işaretin bu-

lunmadığı karışıklığa mahal olan isimler mutlaka harekelenmelidir. Eğer gerek duyulursa zor kelimeler ya metinde harekelenerek ya da kelimenin hizasına gelecek şekilde kenara yazılmak suretiyle tespit edilmelidir. Her ikisini birlikte yapmak yanlış anlamaya mahal vermemek açısından daha iyidir.

Taşan mürekkep ve benzeri sebeplerden dolayı okunması zor olan kelimeler kenara açık olarak yazılmalı ve onun üzerine [açıklama anlamında] beyân veya [onun kısaltması olarak] nûn harfi yazılmalıdır. Metnin kenarına kelimenin düzeltilmiş şekli aynen yazılabileceği gibi, herhangi bir karışıklığa mahal vermemek üzere tek tek harflerin sıralanması [yani harflerin birbirine bitleştirilmemesi] şeklinde de yazılabilir. Bunun yanı sıra harfleri “noktasız ha, noktasız dâl, iki noktalı te, üç noktalı se” ve benzeri şekilde yazmak gibi önceki nesillerin uyguladığı usul de takip edilebilir. Harflerin noktalarının konulmasıyla ilgili olarak asılı kâfın ortasında küçük bir kâf veya hemze, lâmin ortasına da aynı şekilde م, ل yazılmalıdır. Ancak sözkonusu م, ل şeklinde olmamalıdır.

Sekizinci Mesele

İlim tâlibi, bir kitabı incelemesi sırasında şüphe duyduğu veya bir başka ihtimalin bulunduğu kısımları düzeltip açıklığa kavuşturduktan sonra, bu düzeltmelerin üzerine küçük bir sahha yazmalıdır. Kitapta [yazar tarafından] veya kitabın bir nüshasında [müstensih tarafından yapılan] hatanın üzerine de küçük bir kezâ veya hâkezâ raeytühû [= aynen bu şekilde gördüm] diye yazmalıdır. Kitabın kenarına da sözkonusu yanlışın doğrusunu kesin olarak biliyorsa savâbuhû kezâ [= doğrusu şöyledir], eğer bu konuda zann-ı gâlibe sahipse le'allahû kezâ [= muhtemelen şöyledir] şeklinde yazmalıdır. Zor pasajlara dair yapılacak şüpheli düzeltmeler bir dabbe ile gösterilmelidir ki, bu sahhanın kısaltması şeklindeki م 'dır. Eğer yapılan düzeltmede daha sonra karar kılinır ve bu kesinleşirse o zaman bu kısaltmanın sonuna bir ha eklenir ve böylece sahha olmuş olur. Veya düzeltilen kısım daha önce belirtildiği şekilde

kenara da yazılabilir. Denilmiştir ki: Sâd harfinin öncelikle hakkında kesin karar verilmeyen düzeltmeler için daha sonra da eseri inceleyeni müstensihi eseri aktarma konusunda bir dikkatsizliğinin olmadığı ve bir hata yapıp da onu düzeltmeye çalıştığını zannetmemesi gerektiği konusunda uyarmak için kullanıldığına işaret etmişlerdir. Yine de ara sıra kimilerinin eserin doğru olan bir kısmını kalkıp değiştirmeye cüret ettikleri de vakidir.

Dokuzuncu Mesele

Yazılan kısımda bir fazlalık veya yanlış yazılan bir şey varsa bu, şu üç yoldan birisi seçilerek düzeltilmelidir:

1. Kâğıdın bıçak veya benzeri bir şeyle kazınması (keşt). Bu uygulamaya sıyırmak (beşr) ve ovmak (hakk) da denilmektedir. Aşağıda geleceği üzere diğer metotlar buna oranla daha iyidir. Ancak bu metot da özellikle [yanlış konulan] nokta ve hareketlerin izalesinde oldukça etkilidir.
2. Eğer mümkünse kâğıdı kazımadan silmek (mahv). İbnü's-Salâh'a göre bu metot birincisinden daha iyidir ve farklı uygulama şekilleri vardır.
3. Üstünü çizme (darb). Bu metot ise özellikle hadis kitapları sözkonusu olduğunda kazıma ve silmeden daha iyi bir metottur. Bu konuda şöyle rivayet edilmiştir: Üstatlar semâ' meclisine bıçak getirilmesini hoş karşılamazlardı, çünkü rivayetler muhtelifdir ve [yanlış olduğu düşünüülerek] silinen bir şey doğru olabilir ve ikinci defa yazılması gerekebilir.

Üstünü çizmenin nasıl yapılacağı hususunda beş meşhur görüş bulunmaktadır:

- a. İptal edilecek harflerin üzerine devamlı bir çizgi çizmek.
- b. İptal edilecek harflerin üzerine onlardan ayrı bir çizgi çizmek. Bu çizginin uçları sözkonusu

harflerin başlangıç ve sonlarına dokunmalıdır. Bahsi geçen çizgi ters be harfi gibidir: ∩

- c. İptal edilecek kelimelerin ilkinin üzerine lâ veya min, sonuncusunun üzerine de ilâ yazmak. Bu, buradan şuraya kadarki kelimelerin silinmesi gerektiğini göstermektedir.
- d. İptal edilecek kelimelerin ilki ile sonuncusunun başına birer yarım daire () çizmek.
- e. İptal edilecek kelimelerin ilki ile sonuncusunun başına birer sıfır yazmak. Bu küçük daireye sıfır denmesinin sebebi, herhangi bir doğruluk ihtimalinin bulunmamasına işaret etmesi sebebiyledir. Aritmetikçiler de herhangi bir sayının bulunmadığı yerlere işaret ettiği için onu bu şekilde isimlendirmişlerdir.

Eğer bir kelime yanlışlıkla tekrar yazılmışsa veya lüzumsuzsa ilki yerinde doğru olarak yazıldığından tekrar edilen ikinci kelimenin üstü çizilmelidir. Ancak tekrar yazılan kelimenin görünüşü daha güzel ve okuması daha kolay ise o zaman birinci kelimenin üstü çizilmelidir. Şayet tekrarlanan kelimelerden ilki satırın sonuna [ikincisi diğer satırın başına] denk gelmişse, o takdirde diğer satırın başlangıcını hatasız bırakmak için ilk kelimenin üstü çizilmelidir. Genel olarak satırların başlangıç ve sonlarına müdahale etmemek esastır, [ancak illa müdahalede bulunulacaksa, satırın sonuna müdahalede bulunulmalı] satırın başına dokunulmalıdır.

Şayet tekrar edilen kelime muzâf-muzâfun ileyh, mevsûf-sıfat, mübteda-haber veya ma'tûf-ma'tûfun aleyh yapılarının bir ögesiye ve satır sonunda [veya satır başında] yer alıyorsa, aralarında irtibat bulunan iki şeyi birbirinden ayırmamak için birisinin üstünü çizmemeye özen göstermek daha iyidir. Kâdî İyâz, cümlenin manasına dikkat etmenin, yazının güzel görünmesine özen göstermekten daha önemli olduğunu söylemiştir.

Eğer ilim talibi bir üstadın yardımıyla veya muka-bele yoluyla istinsah ettiği nüshayı düzeltiyorsa,

düzeltilmeyi bıraktığı yere “buraya ulaştı (belağa)”, “buraya kadar gözden geçirildi (belağa'l-arzu)” veya bu anlama gelebilecek bir ifade yazmalıdır. Şayet bu, hadis semâ' edilen mecliste yapılıyorsa o zaman “birinci oturumda buraya kadar gelindi (belağa fi'l-mî'âdi'l-evvel)” şeklinde oturum sayılarını belirterek yazmalıdır. Bu tür ifadelerin son derece büyük faydası vardır.

Onuncu Mesele

İki söz veya iki hadis arası bir daire veya kalınca bir noktayla ayırt edilmelidir. Hedeflenen amaca ulaşmayı zorlaştırdığı için hiçbir işaret koymadan bütün kitap tek bir şekilde yazılmamalıdır. İşaret konusunda âlimler daireyi diğerlerine tercih etmişlerdir ki, bu hadis âlimlerin çoğunlukla kullandığı bir usuldür. Sözkonusu daire şu şekildedir: O

Hadis âlimleri kitaplarında kısaltmalar kullanmayı âdet haline getirmişlerdir. Bu kısaltmalardan bazıları şunlardır: Haddesenâyı kimileri snâ, kimileri, nâ, kimileri dsnâ olarak kısaltmıştır. Ahbaranâyı ise bazıları enâ, bazıları, arnâ, bazıları abnâ şeklinde kısaltmışlardır. Haddesenâyı bazıları sny, bazıları da dsny olarak kısaltmıştır. Ahbaranî, enbe'enâ ve enbe'enî'yi ise kısaltmamışlardır. Benzer şekilde rivayet arasında isnatta geçen kâleyi bazıları kaf harfiyle kısaltmışlardır. Kimileri de şu şekilde onları bir araya toplamıştır: ksnâ, yani kâle haddesenâ. Irâkî bunun kullanılmaması gereken bir ifade olduğunu söylemiştir. Arap olmayanlar tarafından yazılmış eserlerde de bu türden kısaltmalar mevcuttur. Mesela matlûb için mt, muhâl için mh, bâtil için bt, hîneizin için vh, fehîneizin için fh, ilâ âhîrihî için elh ve musannif için ms gibi.

Yine bu türden olmak üzere isnatlardaki yuhaddisu kelimesi gibi yazılmayan ancak sözlü olarak söylenen kelimeler de bulunmaktadır. İsnatlarda semî'tu fülânen an fülânin şeklinde geçen ibare semî'tu fülânen yuhaddisu an fülânin şeklinde okunmalıdır. Bu çok sık yapılan bir uygulamadır. Aynı şekilde

tekrarlanan kâle kelimesi de yazılmasa bile okunmalıdır. Mesela Sahîh-i Buhârî'deki senâ Sâlih ibn Hibbân kâle kâle Âmir eş-Şa'bî ibaresinde yer alan iki kâleden birisi yazımda hafzedilmeli ancak sözlü nakilde tekrarlanmalıdır. Benzer bir diğer kelime de ennehûdur. Mesela haddesenâ fülânun ennehû semî'a fülânen yekûlu ibaresindeki ennehû yazılmasa bile sözlü olarak aktarılmalıdır. Bu konuya Hâfiz İbn Hacer Fethu'l-Bârî isimli eserinde dikkat çekmiştir, ancak onun dışında bu konuya değinen pek kimse yoktur. En iyisini Allah bilir.

Bir başka grup da bir kısmı kısaltılan ve diğer kısmı duruma göre sözlü olarak nakledilen kelimelerdir. Bunların en meşhuru bir senetten diğerine geçiş ifade etmek üzere noktasız ha harfiyle kısaltılan tahvîl kelimesidir. Bunun, iki senet arasına girdiği için hâil kelimesinin kısaltması olduğu ileri sürüldüğü gibi Mağrib uleması da hadis kelimesinin kısaltması olduğunu söylemiş, kimileri de sahhanın kısaltması olduğunu iddia etmiştir. İbn Salâh da ha kısaltmasının yerine kimi zaman açık olarak sahha yazılabileceğini belirtmiştir. Hanın sözlü olarak aktarımı konusunda ise görüş ayrılığı bulunmaktadır. En doğrusu, tek başına ha şeklinde yazıldığı gibi okurken de bu şekilde söylenmesidir. Kimileri telaffuz edilmemesi gerektiğini, kimileri de kısaltması olduğu asıl kelimenin, yani hadis veya sahhanın telaffuzunun daha doğru olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu hususların bilinmesi son derece faydalıdır.

Bunlar dışında bir kısmı kısaltılan ancak ne kısaltılan kısmın ne de kısaltmanın yapıldığı asıl kelimenin okunması konusunda bir ittifakın bulunmadığı kelimeler vardır ki, bunlar belirli eserlerde karşımıza çıkan özel teknik terimlerdir. Hadis kitaplarının çoğunda Buhârî için hı, Müslim için m, Tirmizî için t, Ebû Dâvûd için d, Nesâî için n, İbn Mâce el-Kazvîni için ch veya k, İbn Hibbân için hb, Dârekutnî için tı kısaltmaları kullanılmaktadır. Bunlar çokça kullanılan kısaltmalardır. Bunlar dışında Uçâle ve Umde isimli eserleri sebebiyle İbnü'l-Mülakkan ayn, İmam Mâlik m, Ebû Hanîfe ha ve Ahmed elif

harfleriyle kısaltılmıştır. Belirli bazı ifadeler, görüşler, mezheplere de kimi zaman kısaltmalar aracılığıyla atıfta bulunmaktadır.

Bu ve benzeri kısaltmaları eserinde uygulayan kim-
senin kullandığı teknik terimlerin [kısaltmalarını]
büyük bir dikkatle açıklaması gerekmektedir, zira
teknik terimler tartışılmazdır. Eserde geçen tek-
nik terimlerin [kısaltmalarının], okuyucunun onla-
rın işaret ettikleri anlamları kavrayabilmesi için gi-
riş kısmında açıklanması daha uygundur. Pek çok
âlim kısak veya benzeri bir sebeple bu yolu tercih
etmişlerdir. En iyisini Allah bilir.

Kitabın kenarlarına ilgili faydalı notlar almakta bir
beis yoktur. Kenara yazılan notun sonuna sahha
kayı düşülmemeli, bunun yerine yazılan notun ki-
tabın bir parçası olmadığını göstermek için mesela
rakam yazılmalıdır. Kimileri kitabın kenarına yazı-
lan notun başına → yazmaktadırlar.

Kitabın kenarına sadece, problemleri veya şüpheli
yerlere, remizlere veya hatalı kısımlara işaret etmek
için not düşülmelidir. Metinle alakası olmayan ay-

rıntılarla kitabın kenarları doldurulmamalıdır. Çok
fazla not düşüp de kitap okunmaz hale getirilme-
melidir.

Daha belirgin olması sebebiyle bölüm başlarında,
başlıklarda, alt bölümlerin başlangıçlarında ve pa-
ragraflarda kırmızı mürekkep kullanmakta bir sa-
kınca yoktur. Metinle iç içe olan şerhlerin yazımın-
da da metin kısmını kırmızı mürekkeple yazmak
veya metin kısmının üstüne uzunca bir çizgi çiz-
mek metinle şerhin karışmasını önleyen bir usul-
dür. Ancak bu durumda kırmızı mürekkep kulla-
mak daha iyidir, çünkü [aksi halde] tek bir harf dahi
olsa karışıp bir kelimenin bir kısmı metne diğer kıs-
mı şerhe aitmiş gibi gözükebilir. Bu tür karışıklık-
ların önüne metin kısmının üzerine çizgi çekerek
değil, kırmızı mürekkep kullanarak geçilebilir. Bu
ve benzeri hususların örneklerine fıkıh kitaplarında
sıkça rastlamak mümkündür. Bahsi geçen uy-
gulamalar kitabın mütalâasını kolaylaştırmayı
amaçlamaktadır. En iyisini yüce Allah bilir.